

Консолідаційна парадигма модернізації України

Василь Кремень
доктор філос. наук,
академік НАН України,
академік НАПН України,
президент товариства
"Знання України"
президент
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ

Перебіг суспільних процесів підлягає закону "*виклик — відповідь*" (Арнольд Тойнбі). Виклик обумовлює стимул до зростання суспільства, спонукає його до переходу на вищий ступінь самореалізації та соціально-економічної модернізації. Однак, є ризик того, що коли виклик занадто потужний і масштабний, то суспільство може не знайти адекватну відповідь на нього.

Завдання українських вчених полягає в тому, щоб допомогти суспільству знайти достойну відповідь нинішньому потужному виклику з тим, щоб Україна не тільки збереглась як держава, а й зробила вагомий крок у своєму подальшому розвитку.

В основі нинішнього виклику, що постав перед Україною, є низка чинників.

Перший. Це нерозв'язаність проблем минулого, надмірна традиційність організації суспільного життя, побудови держави. Ми не відмовилися від радянських норм будівництва, створюючи Українську державу. І маємо країну із надмірною централізацією влади, відсутністю будь-якої самостійності регіонів, призначенням керівників з центру, їх незалежності від населення та ін.

Другий. До успадкованих недоліків з минулого ми додали нові, або суттєво активізували старі: корупція, всюдозволеність і безкарність чиновників, продажність, несправедливість, свавілля і крайня неефективність судової влади і правоохоронних органів та ін. Особливих масштабів ці та інші негативні явища набули за останні декілька років. У результаті, за умов критичної ситуації, виявилась повна неефективність правоохоронних структур.

Третій. Нездатність влади і суспільства, з якими більше 20-ти років заграють популістські політичні сили України, провести назрілі реформи в соціально-економічному житті, що, з одного боку, обумовило неможливість вести ефективну підприємницьку діяльність, а з іншого, — спричинило необґрунтовано низький рівень життя людей. У нас усі поверхи представницької влади, від Верховної Ради і до районної, буквально переповнені людьми бізнесу. І, значною мірою, тому, що іншого способу бути ефективним, а то й просто захистити бізнес часто не було. Це стало особливо очевидним в останні роки.

Четвертий. В українській державі і суспільстві забули про людину, її виховання, формування нових рис, цінностей, почуття, передусім, громадянина України, а не мешканця Криму, Донбасу чи іншого регіону. Все віддано на відкуп нецивілізованому ринку, з його викривленою системою цінностей, часто продажними (саме так, а не комерційними) телеканалами та іншими ЗМІ, на поталу політикам

та політичним технологіям, які не тільки Україну, а й рідну матір готові розділити на шматки.

І п'ятий. Це політика керівництва Росії, яке здійснює активні дії по недопущенню європейської інтеграції України, посиленню свого впливу на нашу країну, нехтуючи при цьому всіма нормами міжнародного права, власними договірними зобов'язаннями, підступно провокуючи невдоволення людей в Україні та застосовуючи безпосереднє неприкрите втручання в справи України аж до введення військ та озброєння сепаратистів. І усе це під прикриттям масованої пропаганди, якої світ не бачив давно. На жаль, ми тут не змогли дати достойну відповідь. І не дивно, бо будь-якої вираженої цілісної гуманітарної політики, особливо в останні роки, у нас не велося. Навпаки, була свідомо здача всього досягнутого в попередньому періоді на користь Росії.

Можна однозначно стверджувати: якби не ворожі дії Росії, кризи нинішнього масштабу не було б. До того ж, внутрішні причини невдоволення логічно не вели до вимог від'єднання від України окремих регіонів. Формування саме цієї направленості протестів і різнобічне сприяння їм — від координації до фінансово-економічного та матеріального забезпечення — і є результатом масованого російського втручання.

Для того, щоб Україна збереглась як держава і зробила вагомий крок у своєму розвитку, необхідно консолідувати суспільство. Дуже важливим є визначення консолідаційної парадигми власної модернізації країни.

Які основні відправні точки такої парадигми?

Перше. Важливим є історичний контекст, зокрема кого вважати попередниками сучасної української держави. Тут у нас є дві полярні позиції. Одні вважають сучасну державу безпосереднім продовженням Української народної республіки, називаючи ще шестидесятників як проміжну ланку. Інші абсолютизують значення УРСР, її цінностей, свят, героїв.

Обидва ці підходи не є конструктивними. Вони історично не достовірні і не сприяють консолідації нації. Потрібно бачити, що **сучасна Україна насправді опирається на всю товщу української історії і лише при такому розумінні цього питання можна досягти єдності в трактуванні історичного минулого.**

До того ж, це позбавить аргументів окремих зарубіжних лідерів. Я маю на увазі заяву президента Росії **В. Путіна**, що, мовляв, Україні після 1917 року з незрозумілих причин передали території, які він назвав Новоросією.

Тут багато неточностей, починаючи з того, що *України* як адміністративної одиниці до 1917 року взагалі не існувало, як, до речі, і *Російської Федерації*. Були губернії Росії, населені переважно громадянами тої чи іншої національності. І на основі саме цього показника губернії були віднесені потім до тієї чи іншої республіки. При цьому, якщо говорити про Україну, то далеко не всі землі, населені переважно українцями, були передані республіці. Тому, ще у 1928 році **Л. Казанович** ставив питання про передачу

УРСР повітів із більшістю українського населення Курської і Воронежської губерній, але отримав відмову від **Сталіна**, якому потрібно було показати свою лояльність до росіян.

Або візьмемо Кубань. Я пам'ятаю, як під час проживання в Москві, ще у радянський період, відвідав концерт Кубанського народного хору та зі здивуванням почув, як представляли черговий номер: "Кубанская народная песня, записанная в станице N-ской, "Ще не вмерла Україна"". Це був нинішній гімн нашої держави.

І з огляду історичної правди, і з огляду політичної доцільності ми повинні трактувати УРСР як одного із попередників Української держави, в тому числі, територіально. При цьому, безумовно, критично ставлячись до багатьох сутнісних рис радянської України та не ідеалізуючи при цьому інші періоди вітчизняної історії.

Друге. З цим положенням потрібно узгодити й ставлення до нашої історичної спадщини, до героїчних і трагічних сторінок нашої національної історії. Дехто вважає, що найбільш потужний зв'язок між людьми створює спільність інтересів. А чи досить інтересів, щоб створити націю? Не думаю. Спільність інтересів створює підстави для торговельних угод, до, так би мовити, гешефту, вигідної оборудки. Але одних інтересів, щоб створити націю, не досить.

У національності є дуже чутлива сторона — духовність. А як інакше пояснити готовність віддати життя за Батьківщину? Як пояснити культ Могили Невідомого Солдата? Чи бачили ви коли-небудь могилу невідомого торговця чи промисловця? Так само, як і могилу невідомого марксиста чи ліберала?

Нація — це насамперед спільна слава, так само, як і спільне каяття за допущені гріхи. Як на мою думку, злочином є приписувати якійсь партії чи угрупованню всі сторінки слави, а її опонентам нав'язувати всі мислимі і немислимі гріхи. Нація формується не лише тоді, коли люди все пам'ятають з історії, але й при умові, що вони здатні й дещо забувати, виходячи з християнського принципу "*Прощаю і прошу прощення*".

У свій час, 1997 року (для автора це були часи роботи в Адміністрації Президента України), ми зуміли відійти від суспільного протистояння, коли дехто хотів на загальнодержавному рівні святкувати 80-ту річницю перемоги Жовтневої революції. На наукових конференціях, організованих за сприяння Президента України **Л. Кучми**, проводилась лінія на те, що історія Української революції має в собі багато складників, які потрібно враховувати і до яких поважно ставитися, навіть при всіх допущених діячами тих часів помилках. Це і діяльність Центральної Ради, і часи державотворення гетьмана **Павла Скоропадського**, і отаманщина Директорії, і "*воєнний комунізм*" більшовиків та, навіть, і "*війна проти всіх*" з боку **Нестора Махно**. Усе це наша спільна історія, і ніхто не може докоряти нашим предкам: вони прожили так, як уміли, і винесли той гіркий досвід, який ми маємо осмислити і чогось навчитися. Тут варто було б запозичити, скажімо, досвід Франції, де історики

намагаються не акцентувати на подіях Варфоломіївської ночі, як й інших країн.

Але при тому не варто забувати, що така геополітична реальність як Україна в успадкованих нами кордонах склалася саме в рамках Української Радянської Соціалістичної Республіки. І ми не можемо не визнавати себе її правонаступницею, адже за таких умов ми самі відмовляємося від права на спадкоємність території. Та й всі інші проблеми, з якими ми нині стикаємось, теж успадковані нами від минулого, і їх треба вирішувати, а не просто відмежовуватися від трагічних сторінок і постійно їх засуджувати, посипаючи голову попелом. Крім нас ці проблеми ніхто не вирішить.

Третє. Те ж саме треба сказати про мову — українську, російську чи будь-яку іншу, рідну для наших громадян. За цивілізованого підходу мова запрошує до спілкування, але не примушує до нього. Сполучені Штати й Англія, або Іспанія й, переважно, Латинська Америка — говорять тією ж мовою, але зовсім не однієї нації.

Бажання розділити спільну долю й жити однією системою цінностей не завадило Швейцарії мати чотири мови. Отже, неможливо ставити в пряму і жорстку залежність націю і мову. Мови — це історичні утворення, які дають недостатньо доказів єдності крові (генетики) тих людей, що послуговуються цією мовою.

Але не можна і нехтувати вагомістю та значимістю мови. Як сказав поет, *"Родство по слову породжає слово. Родство по крові породжає кров"* (А. Гордоницький). Йдеться насамперед про слово Істини, пізнавши яку люди обов'язково наблизяться до свободи. І, як показують соціологічні дослідження, для України характерною є тенденція до двомовності. І думається, особливий регіональний статус російської мови на відповідних територіях повинен бути визнаний в Українському законодавстві, тим більше, що він існує *де факто*. Мови треба вивчати, і чим більше, — тим краще, в тому числі, й англійську як міжнародну ділову мову.

Понад десять років тому МОН України, за мого керівництва, запровадило вивчення іноземної мови з другого класу, пізніше — з першого. Це надзвичайно важливо для здійснення мовного прориву спочатку в освіті, а потім у суспільстві в цілому.

Нині відбувається лінгвізація суспільного життя у світі. І, скажу чесно, саме від знання громадянами англійської мови в значній мірі залежатиме і майбутнє України в умовах глобального розвитку, коли національний прогрес усе більше визнається взаємодією зі світом.

Неможливо забувати і проблему релігії. Кожен вірить по-своєму, як хоче і як може. Нині в Україні немає державної релігії, релігія стала абсолютно індивідуальною, вона є приватною справою й уподобанням кожної людини. А тому, ми не можемо допустити, щоб та чи інша церква оголошувала всю територію України своєю канонічною територією, а інші вірування підводила під ризик неканонічних.

Четверте. Тип державного облаштування. Зупинимось на філософії цього питання.

Зразу скажу: ідея федералізації, як любив говорити *М.С. Горбачов*, підкинута нам із зовні. Її необхідність нічим суттєвим не обумовлена. У нас немає кількох держав, які хотіли б об'єднатись. У нас немає різних народів, кожен із яких хотів би створити свою власну державу. Люди, які пропонують цю тезу, частіше всього не мають уявлення про сутність федералізації, або ж свідомо виконують чуже замовлення. А намагання замовників проштовхнути ідею федералізації обумовлені тільки одним — бажанням жорстко тримати Україну у власних обіймах через панівний вплив на декілька регіонів країни. Або, ще гірше, — використати федералізацію для відриву значної території України і створення чергової псевдодержави (подібної до Абхазії, Придністров'я, Південної Осетії) чи приєднання до власної території — Росії.

Для федералізації ніяких підстав не існує. Але є підстави і необхідність провести децентралізацію держави, надати більших повноважень, а, значить, і відповідальності регіонам. Це актуально як з огляду тенденцій світового розвитку, коли в умовах глобалізації зростає роль регіонів. Так із огляду особливостей національного розвитку: традиції надмірної централізації, що сягає в минуле, але значною мірою, як зазначалося, перейнята і незалежною українською державою. Децентралізація повинна охопити різні сфери життя: і економіку, і соціальну, і гуманітарну, і духовну та ін. Хоча й тут є застереження, але про нього пізніше.

Події останнього часу в Україні продемонстрували, що існуюча організація держави не є ефективною. Вона, з одного боку, не дає можливості в повній мірі самореалізуватися регіонам у різних сферах життя і розвитку, а з другого, не призвела до консолідації нації і суспільства. Тому назріла необхідність суттєвої реформації держави.

При цьому, безумовно варто враховувати історичні особливості розвитку українського народу і становлення Української держави.

Трагедія України не тільки у тому, що вона століттями не була повноцінною державою, а й в тому, що її територія була буквально розірвана між різними державами: Росією, Польщею, Румунією, Австро-Угорщиною та ін. Це, безумовно, привело до формування відмінностей у традиціях, культурі, зовнішньополітичних орієнтирах і т.п. І наше завдання полягає в тому, щоб забезпечити врахування цих відмінностей, як і зорієнтувати державу на безумовне дотримання корінних інтересів громадян України різних регіонів. І на цій основі консолідувати українське суспільство.

Тобто йдеться, і це є застереженням, про *єдине національне поле в усіх сферах життя і діяльності, але поле, регіональні ниви якого можуть відрізнитися певним колоритом і своєрідністю*. Це стосується і культурного життя, і мовного спілкування, і ціннісних та інших особливостей, які б не зруйнували, не розмили загальнонаціональний фундамент держави.

П'яте. Для консолідації, реального вирішення нагальних проблем треба зорієнтувати суспільство на вирішення нагальних завдань розвитку в контексті цивілізаційних тенденцій і стратегічного виміру прогресу країни. Від минулого, як основи громадського життя, потрібно відходити (ми й так багато потратили на це в роки незалежності). Абсолютизація уваги до минулого нас не консолідує.

І тут *серед об'єднувальних пріоритетів має стати ідея інноваційного типу розвитку країни і зокрема економіки*. Світ рухається шляхом інноваційного прогресу — ми тупцюємо на місці, демонструючи в результаті найгірші економічні показники в Європі, при цьому, говорячи про стабільність. Стабільність у чому? В бідності, у злиднях, безправ'ї, безкультур'ї. Країні потрібні зміни — динамічні, послідовні. Про це треба говорити людям, готувати їх до цього. Формувати відповідну громадську думку й консолідувати суспільство навколо неї.

Для типового українця і сьогодні, на жаль, властивий надмірний консерватизм, прихильність до традиціоналізму, абсолютизація стабільності, що все разом стриножує країну, її економічний розвиток. Тому, *для нашої освіти гаслом повинно стати: готувати інноваційну людину — людину з інноваційним типом мислення, інноваційною культурою, здатністю до інноваційного типу життя і діяльності*. Тобто здатну сприймати і творити ефективні зміни у відповідь на виклик часу.

Або візьмемо ідею творення суспільства знань. Для цього нам, освітянам, треба так перебудувати навчальну діяльність, щоб учень чи студент засвоював знання не тільки і не стільки для успішного складання іспиту, а щоб знання ставали основою, методологією поведінки, життя і діяльності людини. Тобто формувати знаннєву людину. Ми повинні зорієнтувати суспільство на визнання цінності знання. Створити умови, щоб людина впродовж життя могла навчатись та бути конкурентоспроможною.

Нині людина розумна (*homo sapiens*), це людина, *що постійно навчається. І це ключова вимога подальшої модернізації країни*.

Шосте. Однією з потужних консолідуючих ідей повинна стати зміна ставлення до людини в суспільстві й державі, утвердження *людиноцентризму* як провідної наскрізної ідеї всього суспільного організму. Людина, її інтереси, права, діяльність, саме життя, мають бути в центрі уваги держави і суспільства. Тут є два аспекти вирішення проблеми.

З одного боку, в освіті, в родині потрібно забезпечити максимальне наближення навчання і виховання дитини до її конкретної сутності з тим, щоб допомогти їй у самопізнанні і саморозвитку. Тобто потрібно утвердити в школі дитиноцентризм, а в університеті — студентоцентризм.

З другого боку — необхідно змінити систему суспільних відносин, яка б дозволяла людині максимально самореалізуватися: професійно — будь-кому: токарю, слюсарю, вчителю, лікарю, бізнесмену; політично — кожному зробити осмислений вибір; духовно — вільно

дотримуватись цінностей за власними переконаннями. Здійснити це в корумпованому суспільстві, де часто все відбувається всупереч людській активності, де людина не цінується, а її правами і свободами нехтують, неможливо. І це велика загальносуспільна проблема, оскільки успішний розвиток країни можливий лише за умови самореалізації мільйонів її громадян. Їх життєвий успіх і обумовлює загальнонаціональний прогрес.

І сьоме. Безумовно, значний консолідуючий потенціал має адекватна національним інтересам і співзвучна геополітичній ситуації зовнішня політика країни.

Тут є декілька реперних точок.

По-перше, суспільство має усвідомити, що глобалізація робить неможливою будь-яку ізоляцію, відсторонення від світу чи якоїсь її частини. Навпаки, треба максимально входити у світовий простір, бо лише у цьому контексті можна говорити про успішний розвиток країни. Для цього, зокрема, ми, освітяни, повинні готувати людину, здатну бути ефективною і конкурентоспроможною в глобальному просторі — патріота України з глобальним мисленням.

По-друге, природним провідним напрямом інтеграції України є Європа. Це означає перейняття, з урахуванням українських реалій, перевірених часом європейських цінностей, головною з яких є пошанування людини, її прав, її життя, а також, — вступ України до європейських структур, членство в яких дозволить в більшій мірі реалізувати національні інтереси нашої країни. Скажу більше — іншого стратегічно вірного вибору ми не маємо.

Чому не Росія? Тому що ця країна сама буде змушена приставати до якогось берега. Вона не зможе тривалий час претендувати на самостійний цивілізаційний полюс світу. Ми бачимо, що вже сьогодні Росія, окрім енергетичних потужностей і ядерної зброї нічим не може підтвердити свою цивілізаційну полюсність. Ні розвитком технологій, ні якістю життя, ні ставленням до людини, ні якістю суспільних відносин чи демократичністю політичного режиму. А саме цим, тобто основними показниками цивілізованості, і сильна Європа. Хоча не будемо і її ідеалізувати.

На моє переконання, для самої Росії найкращий природний вибір — це також шлях до Європи. І ми бачимо, що вона рухається цим напрямом, намагаючись мати більш розвинуті відносини з НАТО, ніж Україна. І думаю, рано чи пізно, Росія також не матиме іншого вибору, ніж європейський.

Скажу більше. Після розпаду Радянського Союзу, Чехословаччини та Югославії поступово, але цілком об'єктивно, відбувається геополітичне переструктурування Європи і Євразії. На основі, передусім, європейських, цінностей поступово формується єдиний Європейсько-Євразійський простір, або Велика Європа, що охоплює і країни пострадянського простору, в т.ч. Росію.

Тому у нас є всі можливості, послідовно інтегруючись до Європи, зберігати і нарощувати цивілізовані

рівноправні відносини із Росією, як із найбільшим сусідом, як зі країною, що в перспективі буде у спільному геополітичному просторі. При цьому, безумовно, налагоджувати співробітництво з усіма іншими країнами світу, де є український інтерес.

Безумовно, на заваді співпраці з Росією стоїть окупація Криму. Як бути? По-перше, ніколи не визнавати її правомірність. Здійснити всі можливі міжнародно-правові кроки з відшкодування втрат, нанесених в результаті окупації. При першій можливості повернути Крим.

По-друге, будувати відносини з Кримом і Росією з урахуванням ситуації, що реально склалась. Постацання води, електроенергії, перетин території України транспортом та інше здійснювати на основі угод за відповідними світовими цінами.

Пам'ятаймо, що успішна євроінтеграція України, набуття нової якості життя в країні, створення найліпших умов розвитку для наших громадян — це найоптимальніший шлях повернення Криму в лоно України.

Переконаний, що консолідація українського суспільства є єдиним способом збереження Української держави і її подальшого цивілізаційного розвитку. І ми маємо потужну реальну базу консолідації, яку треба активно використати.

Пам'ятаймо, що консолідована нація — це результат тривалих зусиль, навіть жертв і самовіддачі.

Героїчне минуле, славетні предки й сучасники, справжня заслужена слава не тільки минулого, а й сучасного — ось головний капітал, на якому засновується національна ідея. Мати славу в минулому й спільне бажання досягнути результатів у майбутньому, здійснювати разом значимі вчинки, розділяти разом спільну славу й спільну скорботу, здійснювати спільну програму модернізації країни — ось ці складові і є національною ідеєю. Єдність і консолідація нації найяскравіше виявляє себе у бажанні жити разом.

Існування нації, за словами **Ернеста Ренана**, це, образно кажучи, повсякденний плебісцит з трьох запитань:

"Ким ми були?"

Ким ми є?"

Ким ми хочемо бути?" ■

